
HISTORIOGRÁFIA ÉS ESZMETÖRTÉNET

Identitáspolitika – másképpen

Anthony Giddens, az ismert szociológus szerint, *B. Parekh*, a Westminsteri Egyetem politikafilozófia tanára, a Brit Akadémia, valamint (munkáspárti színekben) a Lordok Háza tagja, figyelemre méltó és fontos művet írt a globalizációval és annak hatásaival kapcsolatos egyik legidősebb kérdés vonatkozásában. Ez nem más, mint az egyéni, közösségi identitás alakulása, az azt ért kihívások egy mind inkább összefüggő és kölcsönös függőségi viszonyokat kialakító világban. A közhiedelemmel ellentétben ugyanis az identitás (legyen az egyéni vagy közösségi) nem velünk született, változatlan és változtathatatlan genetikai adottság.¹ Ebből kifolyólag az egyént nem is lehet elvont módon, mindennemű kötődéstől és társadalmi kötelektől elvonatkoztatva meghatározni.² Elmondható tehát, hogy az identitást mindazok a reprezentációk³ és érzelmek alkotják, amelyeket egy adott személy saját maga vonatkozásában kifejlleszt.⁴ Éppen ezért az identitás lényegében véve dinamikus folyamat, állandó mozgásban levő társadalmi konstrukció (vagyis az élet folyamán változhat, átalakulhat), amely különböző – egymáshoz többé-kevésbé összetett módon kapcsolódó – elemekből tevődik

-
1. Lásd pl. J.-F. Bayart, *L'illusion identitaire. (L'espace du politique)*, Fayard, Paris, 1996; H. Bresc – Ch. Veauvy (szerk.), *Mutations d'identités en Méditerranée. Moyen Âge et Époque Contemporaine*, Éditions Bouchène, Paris, 2000; F. V. Greifenhagen, *Egypt on the Pentateuch's Ideological Map. Constructing Biblical Israel's Identity*, Academic Press, Sheffield, 2003; F. Durand, *Catholicisme et protestantisme dans l'île de Timor: 1556–2003. Construction d'une identité chrétienne et engagement politique contemporain*, Éditions Arkuiris, Toulouse – Institut de recherche sur l'Asie du Sud-Est contemporaine (IRASEC), Bangkok, 2004; „La construction des identités”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 60 (2005/1) 163–228.
 2. Az emberi őstörténet neves kutatója, E. Anati, szerint minden jel arra mutat, hogy a *Homo sapiens* magatartásának alapvető indítéka éppen az identitás (vagyis: „mi az én – és a te – helyed a természet és az emberi faj családfáján?”) kérdése megválaszolásának szükségessége. E. Anati, *La religion des origines. (Histoire)*, Bayard, Paris, 1999, 31.
 3. Ez a geopolitikai fogalom egy adott valóságról alkotott képnek a tényleges valóságként történő felfogását jelenti. Lásd Y. Lacoste (szerk.), *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Paris, 1995.
 4. P. Tap, „Marquer sa différence”, *Sciences Humaines* H. S. 15 (1996–1997) 9–10.

össze.⁵ Ezekből az elemekből (mint pl. a rendkívül fontos kollektív emlékezet)⁶ kiindulva az egyén vagy a társadalmi csoport időbe ágyazottan építi fel a saját identitását.⁷

Közösségi szinten az egyes csoportok akár több közös elemmel (pl. történelem, terület, étkezési szokások, nyelv, vallás) is rendelkezhetnek, ellenben mindig van egy vagy több meghatározó identitás elem, amely lehetővé teszi egyrészt az azonosulást, másrészt pedig az elkülönülést. A szomszédsági viszony vagy az egy adott földrajzi térségen belüli hosszas együttélés (megosztott történelem) hozzájárulnak a közös elemek relatíve magas számához, miközben egyik-másik, az azonosulást és az elkülönülést egy időben lehetővé tevő elem (pl. nyelv, vallás) sokkal hangsúlyosabb szerephez jut. Ebből kifolyólag teljesen nyilvánvaló, hogy az identitás alapvetően minősítő (pl. nemzeti, etnikai vagy vallási). Hiszen az önmeghatározás, mindig és mindennütt, a máséhoz, a másikkhoz, a másághoz viszonyítva történik.⁸ Két identitás minél közelebb van egymáshoz, minél több a megosztott, közös elem, a szembekerülés és szembenállás intenzitása annál nagyobb. Ez magyarázza egyébként az ideológiai polgárháborúk sokszor embertelen kegyetlenségét és kibékíthetetlenségét.

A következő – szinte értelemszerű – lépés természetesen már túlmutat az elkülönülésen. Az emberi, társadalmi csoportokat, közösségeket itt már alsóbb és felsőbbrendű kategóriák szerint osztályozzák, és sorolják be. Ez rendszerint jogi, kulturális, vallási legitimáció alapján történik meg. Az Én, Mi felmagasztalása pedig törvényszerűen együtt jár az Ő, Ők lealacsonyításával, esetenként az emberi fajból való kirekesztésével. Ez teremti meg a megsemmisítés erkölcsi alapját.

5. A kérdés elméleti megközelítésére lásd J.-C. Kaufmann, *L'invention de soi. Une théorie de l'identité.* (Pluriel Sociologie), Hachette, Paris, 2007.

6. A „kollektív emlékezet” lényegében egy vagy néhány ember emlékeinek a sokszori ismétlés révén történő áthagyományozását jelenti egy nagyszámú közösség részére. Lásd M. I. Finley, *Mythe, mémoire, histoire. Les usages du passé.* (Nouvelle Bibliothèque Scientifique), Flammarion, Paris, 1981, 32–33. Hasonlóképpen M. Halbwachs, *La mémoire collective.* (Bibliothèque de l'évolution de l'humanité, 28), Albin Michel, Paris, 1997; Uő., *Les cadres sociaux de la mémoire.* (Bibliothèque de l'évolution de l'humanité, 8), Albin Michel, Paris, 2004.

7. Lásd pl. S. P. Huntington, *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái,* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. Ezt az egzisztenciális szorongásokkal telített művet akkor értjük meg igazán, ha szem előtt tartjuk a hispán lakosság demográfiai és kulturális súly és térnyerését az amerikai társadalmi mezőben. Lásd L. Monroe, *États-Unis: la métamorphose hispanique. Une bonne nouvelle pour l'Amérique et pour le monde.* Préface par P. de Charrentenay. (L'histoire à viv), Les Éditions du Cerf, Paris, 2008.

8. Lásd Jakab A., „Eretnekség és identitás a késő antikvitásban”, *Klió. Történelmi szemléző folyóirat* 18 (2009/4) 62–68.

Ebben a tekintetben a mediterrán medencében kialakult, és valamelyik monoteizmuson (judaizmus, kereszténység, iszlám) alapuló, politikai–társadalmi–vallási rendszerek kiforrott ideológiai struktúrával rendelkeznek. Nem véletlen, hogy amennyiben a társadalom válsághelyzetbe kerül, a válás azonnal az identitás végső menedékeként, mintegy mentsváraként kerül a történések és folyamatok középpontjába.

Napjainkban már jószerével közhelynek számít válságról beszélni, különösen annak gazdasági és pénzügyi formájáról. A közvéleményformálók által nagy rendszerességgel hangoztatott állásponttal ellentétben azonban a társadalmi és erkölcsi válság nem annyira következménye az így kialakult helyzetnek, hanem annak elsődleges oka. Hátterében egyértelműen az a globalizáció húzódik meg, amely rendkívüli kihívást jelent a hagyományos (etnikai, nemzeti, kulturális és vallási) identitások számára. Ennek következtében pedig az egyéni identitás, értékrend stabilitása is meginog, és újrendeződsre, újrameghatározásra kényszerül. Alapvetően erről szól a kérdés elemzésében a távol-keleti kultúrát és szemléletmódot is felhasználó, multikulturális szerző 13 fejezetből álló műve, amely hosszabb intellektuális érlelődés és eszmecserek sorozatának az eredménye.⁹

B. Parekh szerint kétségtelenül arra kényszerülünk, hogy újragondoljuk hagyományos feltételezéseinket, kategóriáinkat, sőt mi több, még a kérdéseinket is. Esmefuttatásában egyrészt az identitások változó természetét vizsgálja, másrészt pedig azokat a politikai elveket vázolja, amelyeknek vezérelniük kellene az emberi kapcsolatokat mind az egyes társadalmakon belül, mind pedig azok között. Meggyőződése, hogy nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az emberi szolidaritásra, illetve az egyetemes humán identitásra. Ebből kifolyólag egy új identitáspolitika szükségességének az elvét képviseli, hiszen a hagyományos politikai identitások alapját a partikuláris kollektív identitások képezik, mint pl. a nem, az etnikum vagy a nemzet.

9. Lásd pl. B. Parekh, „Discourses on National Identity”, *Political Studies* 42 (1994/3); Uő., „Defining British National Identity”, *Political Quarterly* 71 (2000/1); Uő., „Cosmopolitanism and Global Citizenship”, *Review of International Studies* 29 (2003); Uő., *Reimagining India*. (The Sixth Lakdawala Memorial Lecture), Institute of Social Science, New Delhi, 2003; Uő., „Globalisation for a Multicultural World”, K. Horton–H. Patapan (szerk.), *Globalisation and Equality*, Routledge, London, 2004; Uő., „Principles of a Global Ethic”, J. Eade–D. O’Byrne (szerk.), *Global Ethics and Civil Society*, Ashgate, Aldershot, 2005; Uő., „Dialogue between Cultures”, R. Maiz–F. Requejo (szerk.), *Democracy, Nationalism and Multiculturalism*, Routledge, London, 2005; Uő., *Rethinking Multiculturalism*, 2nd edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006; Uő., „Composite Culture and Multicultural Society”, B. Chandra – S. Mahajan (szerk.), *Composite Culture in a Multicultural Society*, Pearson Longman, New Delhi, 2007.

Megítélése szerint az általa képviselt eszmeiség különbözik mind a partikularisták szüklátókörűségétől, mind pedig a kozmopoliták elvont univerzalizmusától. Abból indul ki ugyanis, hogy minden ember valójában több-rétegű, ellenben morálisan egyenértékű, a humán identitás részét képező elemekből összetett egyéni identitásszerkezettel rendelkezik (családi állapot, közösségi hovatartozások), még akkor is, ha ez nem tudatosul benne, vagy valamelyik elem túlsúlyos, központi (esetleg kizárólagos) szerephez jut. Valójában ezek az elemek adnak mélységet, értelmet és kapcsolódási pontot az életnek. Nélkülük az élet mindenképpen élehetlenebb.

Világosan kell tehát látnunk – írja B. Parekh –, hogy egyetemes humán identitásunk, illetve sajátos identitásaink – amelyek egy időben jelenítik meg a pártatlanságot és a részrehajlást – megkerülhetetlen tényezői az életünknek. Ezért is fontos őket egy koherens keretbe rendezni. Annál is inkább, mert a globális egymásra utaltság mindenképpen a szolidaritásra irányítja a figyelmet. Ezen a ponton a szerző kétségtelenül optimista hangot üt meg, pedig a mindennapok tapasztalatai és történései elsősorban az egyéni, nemzeti, közösségi önzésről, és többnyire a gátlástalan érdekérvényesítésről szólnak, a könyörtelen verseny szellemében és folyamatos retorikája mellett. Ezt nevezzük neoliberais piacgazdaságnak, ahol az államnak egyetlen szerepe marad: a magas fokú jólétből kiszorított tömegek féken tartása a megtorló erőszak monopóliuma révén.

B. Parekh végeredményben nem szembeállítja egymással a partikularistát és az univerzalistát, hanem azokat meghaladva összeötvözi őket. Tényként könyveli el, hogy az egyes emberek eltérő (politikai, kulturális stb.) közösségekhez tartoznak, s ezekre a hovatartozásokra mint gazdag erkölcsi erőforrásokra tekint. Véleménye szerint ezekre az identitásokra alapozva lehet – és kell – felépíteni az emberi szolidaritás érzetét és hálózatát. Szükségesnek tartja az identitások tiszteletben tartását, ugyanakkor azonban elengedhetetlennek ítéli azok újrameghatározását az egyetemes humán identitás fényében, valamint azoknak az ezzel való harmonizálását. A kettő ugyanis semmiképpen nem ellentétes egymással. Nem kizárják, hanem elsősorban kiegészítik egymást.

Ebben a megközelítésben a szerző értéknek tekinti a sajátos vagy eltérőt. Csupán a partikularizmust marasztalja el, mert abban az előbbieket abszolutizálását látja. Hasonlóképpen jár el az univerzális és az univerzalizmus (minden sajátos elvetése, tagadása) megítélésében is. A bevezető fejezet elvi és elméleti felvezetése után ennek a kiegyensúlyozott értékelésnek a kifejtését találjuk meg a mű további részében, amely mellőzi a globalizáció okainak, ügynökeinek és formáinak a taglalását. B. Parekh tényként

kezeli a globalizációt, és ebből kiindulva a globális egymásra utaltság jelentette erkölcsi és politikai kihívásokra keresi a válaszokat.

Ennek függvényében elemzi magának az identitásnak a fogalmát, és megállapítja, hogy az egyéni identitásnak lényegében három dimenziója van – egy személyes (ez adja az egyediséget), egy társadalmi (amely a közösségbe kapcsolja az egyént) és egy humán (ennek köszönhetően tekinthető az emberiség tagjának) –, amelyek szoros, szerves kapcsolatban vannak egymással (2. fejt.). Ezt követően tárgyalja a közösségi identitások, valamint azok felépítésének és megkérdőjelezésének problematikáját. Ezek ugyanis egy időben hasznosítható erő-, illetve elkerülendő veszélyforrások (3. fejt.).

A szerző a kollektív identitások domináns formájának a nemzeti identitást tekinti. Vizsgálja a természetét, a belső logikáját, és keresi annak okát, hogy miért éppen ez képezi az egyéni identitás egyik legmeghatározóbb elemét. Számára világos, hogy itt nem annyira szabad választás eredményéről, hanem elsősorban egy konstrukcióról van szó, amelyben az „örökölt” meggyőződések és gyakorlatok játszanak szerepet (4. fejt.). Érthető tehát, hogy egy multikulturális társadalomban a nemzeti identitás problémássá válik. Ez főképpen a befogadó ország kultúrájától eltérő bevándorlók jelentette kihívás következménye, amely mindkét fél esetében – és különösen az európai nemzetállamok viszonylatában – felveti az identitás újragondolásának a szükségességét. Ez ugyanis a sikeres „integráció” egyik alapfeltétele (5. fejt.). Ebben a vonatkozásban természetesen megkerülhetetlen az iszlám lakosság kérdésének a tárgyalása; annál is inkább, mert körükben észlelhető egy kis létszámú, de jelentős tevékenységet kifejtő, ugyanakkor mélységesen elidegenített fiatal réteg jelenléte, amely joggal ad okot aggodalmakra (6. fejt.). És ezzel a szerző el is érkezett napjaink egyik legmarkánsabb kérdésköréhez: a vallás jelenlétéhez és szerepéhez a társadalmakban. Mivelközben ugyanis a társadalmak életvitele drasztikusan változik, átalakul, és identitásuk megkérdőjeleződik, addig az emberek a kiszámíthatóságot és a biztonságérzetet egyre erőteljesebben a vallásokban vélik megtalálni. Ez különösen kemény formát ölt azokban az iszlám társadalmakban, ahol szegényes a nem vallásos (vagyis szekuláris) kultúra, és gyengén fejlett a politikai és gazdasági intézményrendszer. Ilyen körülmények között az emberek a vallástól várják életük problémáinak a megoldását, s egyben magának a társadalomnak az átalakítását is (7. fejt.).

Az ebből következő kizárólagosságból és kulturális bezárkózottságból kifolyólag globális szinten a sokszínűség kiélezett konfliktusokat is eredményezhet. A szerző szerint ezeket elsősorban a társadalmak között különböző szinteken folytatott párbeszéd révén lehet fel- és megoldani. Szerin-

te ez még akkor is igaz, ha a párbeszéd esetenként nehézkes és csak részben eredményes (8. fejt).

Ugyanakkor azonban nem szabad elfeledni, hogy a globalizáció komoly hatással van az adott helyi kultúrákra. A törekvések egyrészt a homogenizáció, másrészt pedig a fragmentáció (vagyis a helyi ellenállás) irányába mutatnak. B. Parekh egyiket sem osztja. Szerinte a közösségek rendelkeznek elegendő ellenálló képességgel, illetve találékonysággal, hogy a különböző hatások integrálásával újjáépítsék önmagukat. Ebben a folyamatban sokféle tényező játszik szerepet, és az eredmény minden esetben összetett (9. fejt.). Talán ezért is szükséges a különböző erkölcsi és politikai kérdések újragondolása, melyekhez a szerző, a maga szintjén, igyekszik hozzájárulni (10. fejt.), természetesen mindig szem előtt tartva az egységes és egyetemes emberiséghez való hovatartozást, amely az egyének és közösségek közötti bonyolult kapcsolattrendszerben is kifejeződik (11. fejt.).

Az erkölcsi értelemben vett humán identitásnak értelemszerűen vannak politikai vetületei is. Itt egy olyan (világ)polgári tudatról lenne szó, amely valamiképpen túlmutat a szűk értelemben vett (nemzet)állampolgári tudaton. A szerzővel ellentétben nem hiszem, hogy ez szélesebb körben megvalósítható lenne. Itt kétségtelen egy olyan értelmiségi eszmefuttatásról van szó, amely nem egészen áll a realitás talaján. Sőt mi több, még a politikai aktualitás is kicseng belőle, hiszen a szerző ebből a magasabb rendű polgári tudatból vezeti le a bizonyos, indokolt (vagy annak minősített) esetekben való humanitárius (és többnyire fegyveres) beavatkozás szükségességét és jogosságát – értelemszerűen az embertársak érdekében (12. fejt.). Erre az elmúlt két évtizedben több példát is láttunk – pl. Jugoszlávia, Szomália, Irak, Afganisztán –, ellenben ezek a beavatkozások, minden humanitárius magyarázat és indoklás ellenére, valójában (brit és európai segédlettel) mégis csak az amerikai, nagyon is pragmatikus, hatalmi politikát szolgálták.

Az i-re a pontot természetesen a könyv utolsó, és egyben záró fejezete teszi, amely már nyíltan a demokrácia elősegítésének, terjesztésének kötelezettségéről beszél az erősen önkényuralmi és elnyomó rendszerek által irányított társadalmakban (13. fejt.). Ez lényegében megegyezik azzal a civilizatorikus küldetéssel, amelyet az euró-atlanti világ önmagának napjainkban kijelölt, s amelynek ellentmondásos megvalósítására Irak és Afganisztán a legjobb példa.

Összegzőképpen elmondható, hogy különösen az utolsó fejezetek vitatható nézetei és megfogalmazásai ellenére, B. Parekh mindenképpen gondolatébresztő és számos megfontolásra érdemes kitélt megfogalmazó művel ajándékozta meg a politikai filozófia iránt érdeklődőket. Eszmefuttatása

ugyanis egy olyan kérdést boncolgat, amely a jövőben – globális, bizonytalan és a jelen pillanat zsarnokságának kitett világunkban¹⁰ – minden kétséget kizáróan megőrzi időszerűségét; sőt mi több, egyre inkább fontossá válik: Ki vagyok? Hová tartozom? És egyáltalán: Miért vagyok a világon?

Bhikhu Parekh: A New Politics of Identity. Political Principles for an Interdependent World (Az önazonosság új politikája. Politikai elvek egy egymásra utalt világ számára) Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008, IX + 317. old.

Jakab Attila

10. Lásd pl. T. H. Eriksen, A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban, L'Harmattan, Budapest, 2009.